

¹⁶ Vries, de, B., 'De roman Lidewijde en de burgerlijke leescultuur. Lezers en leesgezelschappen in de negentiende eeuw' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 25 (1999) 134-135.

¹⁷ Daarbij valt met name te denken aan intellectuelen, kleine kooplieden, dominees, renteniers en vrije beroepen.

¹⁸ Mijnhardt, W.W., *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam 1987) 99-113.

¹⁹ Idem, 370-376.

²⁰ Kalmthout, van, A.B.G.M., *Muzentempels. Multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914* (Amsterdam 1998) 18 en Berg, van den, W., *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 1999) 92.

²¹ Vries, 'De roman Lidewijde', 153-155.

²² Westers, O., *Welsprekende Burgers. Rederijkers in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2003) 383-390.

²³ Berg, *Bedachtzame beeldenstorm*, 104.

²⁴ Westers, *Welsprekende burgers*, 298.

in de Verlichting. De didactisch-utilitaire idealen van de Verlichting leidden ertoe dat men binnen zo'n genootschap streefde naar de verwerving van nuttige kennis, niet individueel maar met een groep van gelijkgestemden. Deze culturele sociabiliteit was in eerste instantie intern en gericht op zelfverwezenlijking. In de praktijk van de achttiende eeuw werd op het genootschap vooral een eigen, besloten wereld gecreëerd.¹⁶

Aan het eind van de achttiende eeuw kregen middengroepen, zonder wezenlijke politieke macht, steeds meer de overhand in de meeste dilettanten-genootschappen.¹⁷ Het gevolg daarvan was een genootschapsconcept dat verantwoordelijkheid probeerde te nemen voor de maatschappij.¹⁸ Dit type genootschap omschrijft Mijnhardt als het hervormingsgezinde genootschap. Het cultuur- en beschavingsideaal dat zij uit wilden dragen diende echter eerst vooral het eigen publiek en werd zo de motor achter de emancipatie van de nieuwe middengroepen aan het begin van de negentiende eeuw. Pas daarna werd het ook een leidraad voor de hele samenleving.¹⁹

De gangbare visie was daarbij onder historici dat de genootschapcultuur omstreeks 1850, met de voltooiing van de burgerlijke emancipatie, zijn langste tijd had gehad.²⁰ Recente onderzoeken laten echter zien dat ook in de tweede helft van de negentiende eeuw het genootschapsleven nog steeds springlevend was. Weliswaar werden de didactisch-utilitaire idealen langzaam van de hand gedaan en was socialisatie voor de onderste lagen van de burgerij niet meer de motivatie om lid te worden, toch was het genootschap nog aantrekkelijk genoeg. Zo was bij de leesgezelschappen het economische voordeel van lidmaatschap aanzienlijk. De Vries situeert de neergang van dit type genootschap pas na 1880. Toen was de toename van het aantal boeken, de daling van de prijs en het feit dat er steeds meer mensen gingen lezen er de oorzaak van dat de leesgezelschappen door de elite en de hogere middengroepen verlaten werden.²¹

Ook bij andere genootschappen is een dergelijke ontwikkeling te zien. Van 1860 tot 1880 werden, onder invloed van de veranderende samenleving, de kaarten opnieuw geschud. Niet alleen de zelfbenoemde cultuurelite onttrok zich zo in Nederland aan de genootschapcultuur, ook de 'kleinburgerlijke' achterblijvers ruilden hun nationale gemeenschapsidealën in voor een cultuurijsdeaal van de eigen sociale groep.²² Na 1850 vond er dan ook onmiskenbaar een uitbreiding van het publiek plaats. De neerbuigende reacties van de elite bevestigden dat de aanvankelijke homogeniteit steeds meer plaats maakte voor differentiatie in cultuurniveau.²³ In bijvoorbeeld rederijkerkamers gebruikten vooral ambtenaren en hulponderwijzers de genootschapcultuur in hun streven naar opwaartse sociale mobiliteit.²⁴